

فهرست مطالب

مفهوم شناسی، فلسفه وجودی و پیشینه کیفر حبس	۱۵
بخش اول: واژه‌شناسی و ماهیت کیفر حبس	۱۵
مبحث اول: واژه‌شناسی حبس	۱۶
گفتار اول: حبس در لغت	۱۷
گفتار دوم: حبس در اصطلاح	۱۸
مبحث دوم: ماهیت کیفر حبس	۲۰
گفتار اول: کیفر حبس از منظر حقوقی	۲۲
گفتار دوم: کیفر حبس از منظر کیفر شناسی	۲۴
بخش دوم: فلسفه وجودی، اهداف و کارکردهای کیفر حبس	۲۵
مبحث اول: فلسفه وجودی کیفر حبس	۲۵
مبحث دوم: اهداف حبس	۲۸
گفتار اول - نسبت به متهمان	۲۸
گفتار دوم - نسبت به محکومان	۲۸
مبحث سوم: کارکردهای حبس	۳۰
گفتار اول - کارکرد محدودیت زایی حبس	۳۰
گفتار دوم - کارکردهای اصلاحی	۳۱
گفتار سوم - کارکرد کنترل کننده	۳۱
گفتار چهارم - کارکرد حفاظتی	۳۲
بخش سوم: پیشینه و تحولات کیفر حبس در نظام‌های حقوقی	۳۲
مبحث اول: پیشینه کیفر حبس	۳۳
گفتار اول: زندان در اروپا	۳۵

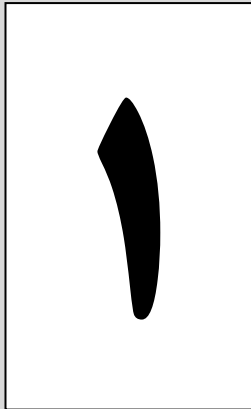
- گفتار دوم: حبس در دوره باستان ۳۵
- گفتار سوم: حبس در قرون وسطی ۳۷
- مبحث دوم: تحول کیفر حبس در نظام‌های بزرگ حقوقی و نظام عدالت کیفری ایران
..... ۳۸
- گفتار اول: اشاره‌ای گذرا به سیر تحول زندان ۳۸
- گفتار دوم: حبس در نظام حقوقی اسلام ۴۰
- گفتار سوم: حبس در نظام حقوقی ایران ۴۲
- گفتار چهارم: حبس پیش از انقلاب اسلامی ۴۳
- گفتار پنجم: حبس پس از پیروزی انقلاب اسلامی ۴۴
- مبحث سوم: نقش سیاست جنایی سازمان ملل در تحولات زندان ۴۵
- مبانی نظری مشروعیت کیفر حبس، ارزیابی و ضرورت حبس در نظام‌های حقوقی ۴۹
- بخش اول: مبانی مشروعیت کیفر حبس ۴۹
- مبحث اول: مبانی حقوقی مشروعیت کیفر حبس ۵۱
- گفتار اول - ادله موافقان مشروعیت کیفر حبس ۵۳
- گفتار دوم - ادله مخالفان مشروعیت کیفر حبس ۵۳
- مبحث دوم - مبانی فقهی مشروعیت کیفر حبس ۵۸
- بخش دوم: حبس و ضرورت‌های فرهنگی و اجتماعی توجه به آن ۶۲
- مبحث دوم. علل توجه به حبس در نظام‌های کیفری ۶۴
- مبحث سوم. اهداف حبس کیفری ۶۵
- مبحث چهارم. کاربست الگوهای مناسب و جایگزین حبس با توجه به سیاست فردی
سازی کیفر ۶۷
- گفتار اول. کیفرهای جایگزین تبدیلی ۶۷
- گفتار دوم. کیفرهای جایگزین تحدیدی یا تقییدی ۶۹
- گفتار سوم. کیفرهای جایگزین تکاملی ۷۰
- گفتار چهارم: کاهش حبس با استفاده از مجازات‌های جایگزین ۷۲
- مبحث پنجم. نتایج حبس و مجازات‌های جایگزین ۷۴
- گفتار اول: رویکرد اصلاحی و تربیتی در کیفر حبس ۷۵

گفتار دوم - موانع و کاستی های نظام حبس و راههای برون رفت از آن	۷۷
گفتار سوم - پیامدهای غیر اخلاقی و آثار زیانبار فرهنگی زندان برای زندانیان ..	۷۷
گفتار چهارم - پیامدهای منفی روانی زندان برای زندانیان	۸۰
گفتار پنجم. تقابل کیفر حبس با حقوق اساسی	۸۱
گفتار ششم - تحمل هزینه های سنگین اقتصادی به نظام عدالت کیفری	۸۳
بخش اول: گابریل تارد و نظریه قوانین سه گانه تقلید	۸۴
مبحث اول: آشنایی اجمالی با گابریل تارد	۸۴
گفتار اول: نظریه قوانین سه گانه تقلید تارد	۸۶
گفتار دوم: تاثیر قوانین تقلید تارد در جرم شناسی	۸۸
مبحث دوم: مفهوم، ماهیت و انواع تقلید	۹۱
گفتار اول: مفهوم تقلید	۹۱
گفتار دوم: انواع تقلید به اعتبار سن تقلیدکنندگان	۹۱
گفتار سوم: ضرورت تقلید	۹۲
گفتار چهارم: ماهیت تقلید	۹۳
بخش دوم: ارتباط قوانین سه گانه تقلید گابریل تارد با اجرای مجازات حبس	۹۴
مبحث اول: قانون اول (محیط)	۹۴
گفتار اول: مفهوم محیط	۹۵
گفتار دوم: جایگاه محیط در جرم شناسی	۹۶
گفتار سوم: نقش محیط در پیدایش بزهکاری	۹۷
مبحث دوم: قانون دوم (تقلید افراد فرودست از افراد فرادست)	۹۸
گفتار اول: جامعه زندان	۹۹
گفتار دوم: نحوه شکل گیری گروهها	۹۹
گفتار سوم: گسترش گروهها در زندان	۱۰۱
گفتار چهارم: عوامل گرایش افراد فرودست به گروههای موجود زندان	۱۰۲
گفتار پنجم: زندان و نبود الگوی عملی برای اصلاح	۱۰۳
گفتار ششم: زندانهای سابقه دار	۱۰۳
مبحث سوم: قانون سوم (مد و تحولات اجتماعی)	۱۰۵

- گفتار اول: مفهوم مد و تحول پذیری..... ۱۰۵
- گفتار دوم: علل مدگرایی و تحول‌پذیری در جامعه و محیط زندان ۱۰۶
- گفتار سوم: شیوه‌های مختلف مدگرایی و تحول‌پذیری در زندان ۱۰۸
- ارتباط نظریه گابریل تارد با دیگر نظریه‌های جرم‌شناختی ۱۱۳
- گفتار اول: نظریه تقلید گابریل تارد ۱۱۳
- گفتار دوم: نظریه معاشرت ترجیعی ساترلند ۱۱۳
- گفتار سوم: نظریه گروه‌های مرجع آلون کوهن ۱۳۱
- گفتار چهارم: نظریه یادگیری اجتماعی بندورا ۱۳۱
- مقدمه ۱۳۲
- بخش اول. توصیف داده‌ها ۱۳۴
- گفتار اول. زندان ۱۳۴
- گفتار دوم. سطح تحصیلات زندانیان بر اساس جنس ۱۳۵
- گفتار سوم. شغل زندانیان بر اساس جنس ۱۳۶
- گفتار چهارم. جرم زندانیان بر اساس جنس ۱۳۷
- گفتار پنجم. تکرار محکومیت به تفکیک جنس ۱۳۸
- گفتار ششم. میانگین سنی زندانیان به تفکیک جنس ۱۴۰
- بخش دوم. توصیف سوالات پرسشنامه ۱۴۰
- گفتار اول. سوالات مربوط به قانون اول ۱۴۰
- گفتار دوم. سوالات مربوط به قانون دوم ۱۴۵
- گفتار سوم. سوالات مربوط به قانون سوم ۱۵۰
- گفتار چهارم. سوال‌های فرعی ۱۵۵
- بخش چهارم. تحلیل نتایج ۱۶۳
- نتیجه‌گیری و پیشنهادات ۱۶۶
- فهرست منابع و مآخذ ۱۷۱

مفهوم شناسی، فلسفه وجودی و پیشینه کیفر حبس

بخش اول: واژه‌شناسی و ماهیت کیفر حبس

از مباحث حساس و کاربردی در حوزه جامعه‌شناسی جنایی، چیستی، چگونگی و چرایی کیفر در اشکال مختلف است. چرا که همواره بزهکاری و ارتکاب جرم به عنوان پدیده‌ای غیرانسانی و ضد ارزش به لحاظ اخلاقی و فرهنگی شناخته شده و تبهکاری به عنوان ناهنجاری در روابط افراد با یکدیگر و در مقابل جامعه به لحاظ اجتماعی مطرح بوده است. در برابر رفتار تبهکارانه‌ی خطاکاران، واکنش‌های فردی و اجتماعی پیوسته به اشکال تدافعی و تنبیهی نمود می‌یافته و در قالب اعمال مجازات‌های گوناگون تجلی پیدا کرده است. البته چنین رویکردی به ناهنجاری‌های قانون شکنانه از آن جهت مورد نظر قرار می‌گرفته است تا بخشی از خسارت‌های مادی و معنوی ناشی از ارتکاب آن اعمال ناپسند جبران شود. در گذشته مجازات مجرمین و جبران خسارت‌ها، عموماً در اشکال وحشتناکی چون: انتقام‌های فردی، قومی و قبیله‌ای، تجاوز، آدم‌کشی، جنگ‌های طولانی، غارت، آتش‌سوزی، انواع شکنجه‌های جسمی، روانی و رفتارهای بی‌رحمانه نسبت به بزهکاران بوده است.

با ایجاد تغییر و تحول در جوامع و قانون‌مند شدن مجازات، مسئله کیفردهی بزهکاران نیز دستخوش دگرگونی گردید. این دگرگونی‌ها هم در شیوه مجازات، هم در چگونگی اجرا و هم در هدف‌گذاری آنها بوده است. یکی از شیوه‌های رایج کیفردهی که از دوران کهن تا دوره مدرن، جهت بزهکاران اعمال می‌شده و می‌شود، مجازات حبس و زندان می‌باشد. البته در قرن اخیر، وجود تحولات عظیم اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، لزوم نگرش تازه در کیفردهی را اجتناب‌ناپذیر ساخت و سبب شد که دیدگاه‌های اصلاح محوری چون دفاع اجتماعی نوین از مجرمین مطرح و تغییر در ساختار سیستم اعمال کیفر در زندان را در پی داشته باشد.

این فصل علاوه بر واژه‌شناسی حبس در لغت و اصطلاح، به ماهیت، فلسفه وجودی و پیشینه این کیفر و نیز تحولات آن پرداخته است.

مبحث اول: واژه‌شناسی حبس

بدیهی است شناخت ماهیت و حقیقت هر امری متوقف بر مفهوم‌شناسی و تبادل معنایی آن است. بنا بر این اصل، در خصوص حبس نیز لازم است اسن سیر کلی طی شود. ابتدا متذکر می‌گردد که حبس یکی از انواع مجازات‌هاست که به موجب آن آزادی محکوم از وی سلب می‌شود. با اینکه این اصطلاح بارها در قوانین مختلف به کار رفته است و مجازات اکثر جرائم پیش‌بینی شده در قانون را تشکیل می‌دهد، قانون‌گذار تعریفی از آن ارائه نداده است. در فرهنگ معین، حبس به معنای زندانی کردن و بازداشتن آمده است. در جای دیگر حبس چنین تعریف شده است: «سلب آزادی و اختیار نفس در مدت معین یا نامحدود به طوری که در آن، حالت ترخیص وجود نداشته باشد و اگر حالت انتظار وجود داشته باشد آن را توقیف گویند نه حبس»^۱

«حسب یا مجازات سالب آزادی- که برابر واژه لاتین "imprisonment, prison, incarceration" است- با رویکرد کیفری در اواخر قرون وسطی و آغاز دوران نوزایش وارد زرادخانه‌های کیفری ممالک اروپایی شد و حقوق کیفری انقلابی فرانسه به ویژه قانون نامه‌های ۱۸۰۸ و ۱۸۱۰ ناپلئون بدان رسمیت داد، مجازاتی است که به قصد سلب آزادی

۱- جعفری لنگرودی، محمد جعفر؛ ترمینولوژی حقوقی؛ انتشارات گنج دانش، چاپ هفتم، ۱۳۷۴، ص ۲۰۸

فرد مورد حکم قرار می‌گیرد، حقوقدانان کیفرها را از یک منظر و بر اساس لطمه‌ای که این کیفرها به ارزش‌های مورد احترام بشر یعنی جان، مال، تمامیت جسمانی، و آزادی تن و جسم وارد می‌کنند به مجازات‌های سالب حیات نظیر (اعدام)، مالی چون جزای نقدی، بدنی، و جسمانی نظیر قطع عضو و سرانجام حبس - که آن را سالب آزادی هم نامیده‌اند تقسیم کرده‌اند.^۱

گفتار اول: حبس در لغت

واژه حبس از ریشه (ح، ب، س) به معنای مانع شدن از آمد و شد به کار رفته است.^۲ لفظ حبس نیز در فارسی به هر دو معنای مصدری یعنی کیفر سالب آزادی و محل نگهداری محکوم به چنین کیفری یعنی معادل زندان به کار می‌رود؛ در عربی به زندان محبس گفته می‌شود گرچه، کاربرد واژه "حبس" به جای "محبس" در عربی نیز معمول است. واژه سجن در هر دو زبان عربی و فارسی به معنای زندان یعنی محل اعمال کیفر سلب آزادی است، در زبان عربی واژگانی چون: وقف، ایقاف، حصر، اثبات، اقرار، امساک، مترادف با آن است، البته هر کلمه‌ای که در بردارنده معنای ممنوعیت باشد، به نوعی به این واژه نزدیک است.

فرهنگستان زبان فارسی، زندان را عبارت دانسته از: جایی که متهمان و محکومان را در آن نگه می‌دارند^۳، که البته چنین توصیفی به واژه اصطلاحی آن نزدیک‌تر است. در فرهنگ عمید زندان به معنای بندیخانه، محبس خانه، قید خانه، محبس آمده است در لغت نامه دهخدا و نیز فرهنگ معین هم کلمه زندان این چنین معنا شده است.^۴ از مجموع تعاریف لغوی زندان و مترادفات آن به دست می‌آید که حبس و سجن عبارت است از محدود ساختن کسی و منع او از آمد و شد آزادانه و تصرفات آزاد.

۱- گودرزی بروجردی، محمدرضا و الوندی، مظفر؛ حقوق بشر در نظام کیفری و زندان‌ها؛ انتشارات راه تربیت، چاپ نخست، ۱۳۸۲، ص ۴۳

۲- راغب، مفردات، ذیل کلمه حبس.

۳- ر.ک: سایت فرهنگستان زبان فارسی، واژه زندان

۴- ر.ک: لغت‌نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۲۳؛ فرهنگ معین ذیل کلمه زندان.

گفتار دوم: حبس در اصطلاح

کاربرد اصطلاحی واژه حبس و زندان، بر گرفته از معنای لغوی آن بوده است و بنابراین جدای معنای لغوی تعریف اصطلاحی خاصی وجود ندارد؛ بلکه علاوه بر واگذاری مراد اصطلاحی از این واژه به فهم عرفی بوده و عمدتاً فهم عرفی در کاربرد اصطلاحی آن بر معنای لغوی متمرکز بوده است.

دو لفظ حبس و سجن که در اصل عربی هستند در قرآن نیز به کار رفته است. مثلاً لفظ مسجونین در سوره ۲۶ (شعرا) آیه ۲۹ به کار رفته جایی که فرعون به حضرت موسی می گوید: "اگر خدایی غیر از مرا بپرستی ترا زندانی می کنم- لا جعلنک من المسجونین" مشتقات دیگر سجن در آیات ۲۵-۳۲-۳۳-۳۵-۳۶-۳۹-۴۱-۴۲-۱۰۰ سوره یوسف به کرات به کار رفته است. بنابراین صرف نظر از اینکه آیات مزبور در مورد مشروعیت یا عدم مشروعیت حبس به عنوان کیفر از منظر قرآن کریم قابل استناد نیستند، از معنای لغوی هر لفظی که افاده مفهوم زندان به عنوان مجازات نماید چیزی جز سلب آزادی یا محدود کردن رفت و آمد فرد نمی توان استخراج و استنباط کرد و از مفهوم سلب آزادی نیز بیش از این فهمیده نمی شود. به جهت اهمیت موضوع عیناً فرازهایی از کتاب مبانی فقهی حکومت اسلامی نوشته آیه الله منتظری نقل می شود که پس از بررسی معانی لفظی کلماتی که افاده کننده مفهوم کیفر حبس است، بیان می دارد: «از مجموع آنچه که گفته شد چنین به دست می آید که مفاد و مفهوم دو واژه «سجن» و «حبس» عبارت است از: محدود ساختن کسی و منع او از آمد و شد آزاد و تصرفات آزادانه. بنابراین در مکان آن ویژگی خاصی شرط نمی باشد... شرط عمده این است که شخص زندانی از آمد و شد آزاد ممنوع و مقید باشد»^۱

در عرف حقوقی این واژه عبارت است از: زندان محلی است که در آن محکومانی که حکم آنها قطعی شده است را با معرفی مقامهای صلاحیتدار قضایی و قانونی برای مدت معینی یا به طور دائم به منظور کیفر، با هدف حرفه آموزی، باز پروری، و بازسازی (اصلاح و تربیت) نگهداری می شوند.

۱- منتظری، آیه الله... حسینعلی، مبانی فقهی حکومت اسلامی (در اسارت فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه): احکام و اداب اداره زندان ها و استخبارات، جلد چهارم، ترجمه تقریر ابوالفضل شکوری، چاپ اول نشر تفکر، ۱۳۷۱، ص ۲۷. برای آگاهی از برخی از احکام استثنایی و سختگیری بر زندانی، رک: الطیبی، الشیخ نجم الدین، موارد السجن فی النصوص والفتاوی، الطبعة الولی، مرکز النشر- مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۷۰ (۱۴۱۱ق)، صص ۴۶-۵۴۲

محلّی که متهمین نگهداری می‌شوند معمولاً بازداشتگاه یا توقیفگاه نامیده می‌شود و زندان محل نگهداری محکومین به حبس است. این تفکیک در تعریف مندرج در ماده ۳ آیین‌نامه قانونی و مقررات اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۳۷۲ رعایت نشده بود و زندان را محلّی می‌نامید که «در آن متهمان و محکومین با قرار یا حکم کتبی مقام قضایی موقتاً یا برای مدت معین و یا به طور دائم به منظور اصلاح و تربیت و درمان نارسایی‌ها و بیماری‌های اجتماعی و تحمل کیفر، نگهداری می‌شوند». بدین طریق به نظر می‌رسد که در ماده ۳ آیین‌نامه سال ۷۲ مقامات مربوطه زندان به معنای عام کلمه یعنی هر محل محصور برای نگهداری محکومین یا متهمین را مدنظر داشته‌اند. در حالی که علی‌الاصول زندان به معنای اخص کلمه به محل نگهداری کسی اطلاق می‌شود که به علت ارتکاب جرمی محکوم به تحمل مدتی حبس شده باشد.^۱

مواد ۳ و ۴: «آیین‌نامه زندان‌ها سال ۱۳۸۴» با اندک تفاوتی در تعریف زندان و بازداشتگاه بیان می‌دارد:^۲

ماده ۳: «زندان محلّی است که در آن محکومانی که حکم آنان قطعی شده است با معرفی مقام‌های صلاحیتدار قضایی و قانونی برای مدت معین یا به طور دائم به منظور تحمل کیفر، با هدف حرفه‌آموزی، باز پروری، و باز سازی نگهداری می‌شوند»
ماده ۴: «بازداشتگاه محل نگهداری متهمانی است که با قرار کتبی مقام‌های صلاحیتدار قضایی تا اتخاذ تصمیم نهایی به آنجا معرفی می‌شوند»

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در آیین‌نامه سال ۸۴ زندان‌ها با اختصاص دو ماده جداگانه و ارائه یک تعریف دقیق‌تر از زندان و بازداشتگاه سعی شده تا ایرادات موجود در آیین‌نامه قبلی (۱۳۷۲) رفع گردد.

بازداشتگاه که نوعی از سجن و زندان است یعنی بندیخانه می‌باشد، عبارت است از: محل نگهداری متهمانی که با قرار کتبی مقام‌های صلاحیت دار قضایی تا اتخاذ تصمیم نهایی به آنجا معرفی می‌شوند.^۳

۱- حاجی تبار فیروزجایی، حسن، جایگزین‌های حبس در حقوق کیفری ایران، عضو هیئت علمی دانشگاه، با دیباچه علی صفاری، انتشارات فردوسی، ۱۳۸۴، ص ۱۴
 ۲-ر.ک: آیین‌نامه امور زندان‌ها
 ۳- ر.ک: همان

انواع حبس عبارت است از:

- انواع حبس عبارتند از حبس مجرد، موقت، دائم، احتیاطی، تکدیری و با کار. حبس ابد نیز عبارت از حبس در مدت عمر محکوم است و در فقه حبس دائمی و حبس مخلد در همین معنی به کار رفته است.^۱
- حبس مجرد عبارت است از این که محکوم به حبس مجرد در تمام مدت محکومیت خود، در یک سلول کوچک به طور انفرادی زندانی باشد.^۲
- حبس موقت: سلب آزادی محکوم در مدت معین است.
- حبس احتیاطی: سلب آزادی متهم در طول محاکمه برای جلوگیری از فرار متهم، و یا از بین بردن مدارک جرم توسط او یا تبانی را حبس احتیاطی گویند.
- حبس تکدیری: حبسی که برای امور خلافی مقرر شده است، حبس تکدیری نام دارد.^۳
- حبس با کار: حبسی که محکوم علیه به حبس، مجبور به انجام کارهایی که برای او معین می‌شود، باشد.

بدیهی است که ابتدایی‌ترین راه ورود به یک مسئله و روشن نمودن اضلاع و زوایای پنهان آن، آشکار نمودن مفاهیم آن است. بنابراین ابتدا به چینش و واژه‌شناسی این واژه‌ها پرداخته و ماهیت آن را از جهت لغوی و اصطلاحی واکاوی و روشن می‌کنیم.

مبحث دوم: ماهیت کیفر حبس

بدون شک قلم زدن و رهیافت نظری داشتن از امری متوقف بر آگاهی از چیستی و ماهیت آن است. طبیعی است که در حوزه کیفر شناسی حبس، مقدم بر هر امری یافتن حقیقت آن است، نه به لحاظ منطقی بلکه آگاهی بر چیستی و ماهیت آن. که بر اساس نظرهای مختلف و انتظارات از آن و مبانی نظری متخذه در این زمینه تفاوت‌هایی خواهد داشت، که چنین امری ارتباط مستقیم با فلسفه وجودی آن دارد. چرا که از هر زاویه و ضلعی کیفر حبس را برانداز کنیم، کارایی آن و حکمت قرار دادن چنین جزایی متفاوت خواهد شد.

۲- ترمینولوژی حقوقی؛ ص ۲۰۸

۳- صلاحی، جاوید، کیفر شناسی، انتشارات آرش، چاپ نخست، زمستان ۵۲، ص ۹۰

۴- ترمینولوژی حقوقی؛ ص ۲۰۹